

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

М. РЫСКУЛБЕКОВ атындагы

КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

И.РАЗЗАКОВ атындагы

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 08.19.593- диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК 338.48 (575.2)

Куканова Чолпонай Абдыбековна

**Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин
экономикалык баалоо жана пайдалануу**

08.00.05 – эл чарбачылыгынын экономикасы жана башкаруу

**экономика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган**

Автореферат

Бишкек – 2019

Диссертациялык иш С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин «Экономика жана бухгалтердик эсеп» кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Атышов Кобогон Атышович
экономика илимдеринин доктору,
профессор, М. Рыскулбеков атындагы
КЭУнун илимий иштер жана мамлекеттик
тил боюнча проректору

Расмий оппоненттер:

Жапаров Акылбек Усенбекович
экономика илимдеринин доктору, доцент,
КРнын Жогорку Кеңешинин депутаты

Денисов Виталий Викторович
экономика илимдеринин кандидаты, Москва
шаарынын жерге жайгаштыруу боюнча
мамлекеттик университетинин ардактуу
профессору, К.И. Скрябин атындагы
Кыргыз улуттук агрардык университетинин
жерге жайгаштыруу кафедрасынын
профессору

Жетектөөчү уюм:

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик
университетинин «Экономикалык
программалар жана башкаруу» кафедрасы,
Бишкек ш., Тынчтык проспекти 27

Диссертациялык ишти коргоо 2019-жылдын .....-ноябрында саат 14.00дө М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин жана И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган Д 08.19.593 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт.

Дареги: 720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58.

Диссертациялык иш менен 720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58 дарегинде жайгашкан М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин илимий китепканасынан жана 08.19.593 диссертациялык кеңештин www.keu.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2019-жылдын ....-ноябрында таркатылды.

Д 08.19.593 диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
э.и.к., доцент

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Бүгүнкү күндө бүткүл дүйнө жүзүндө мындай тенденция байкалат: адамзат абдан көп маалымат агымына туштугууда, технологиялар өнүгүүдө жана өркүндөтүлүүдө, илимий-техникалык прогресс ыкчам арымдар менен жүрүүдө. Акыр түбүндө бул критерийлер өндүрүш процессинде адам организминин менталдык жана дене-бой жактан өтө тез картайышына алып келе баштады, бул рекреациянын –ден-соолукту чыңдоочу иш-чаралардын комплексинин зарылдыгын жаратты. Биздин өлкөдө мындай адам организми үчүн рекреациялык булактардын бири болуп Ысык-Көл эсептелет, анын курорттук рекреациялык дарамети абдан күчтүү болуп саналат, «National Geographic Traveler Russian» журналынын белгилеши боюнча көл жээгинде эс алуу жөнүндө пикирлерди өзгөртүүчү курорттордун арасында 10-орунду ээлейт.

Бирок атамекендик калыс талдоочулардын пикиринде Ысык-Көл курорттук аймагында рекреациялык ресурстар натыйжасыз пайдаланылып келет. Бул пикирди көл жээгиндеги айрым жер тилкелеринин рыноктук баалары тастыктап турат, б.а. 1 сотук жер тилкеси болгону 300-500 долларга сатылат. Салыштыра келсек, Турцияда, Хорватияда, Кипрде ж.б. өлкөлөрдө отелдердин бир күндүк орточо кирешеси жогорку жер тилкесинин баасынан бир кыйла жогору сумманы түзөт. Акыркы 10 жыл ичинде Ысык-Көл жээгиндеги курорттук жерлерге рыноктук керектөөлөр жана баалар өйдө-ылдый термелүүгө дуушар болду жана натыйжада 1 сотук жер тилкеси рыноктук конъюнктурага жараша 200 дөн 3000 ге чейинки АКШ долларын түздү. Курорттук жерлердин бааларындагы мындай айырмалардан улам төмөнкүдөй актуалдуу суроолор жаралбай койбойт: Бул аймактагы жердин анык объективдүү баасы кандай? Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлеринин жаратылышын пайдаланууну жөнгө салууда жана башкарууда экономикалык пайда алуу үчүн мамлекет кандай жоболорду жетекчиликке алышы зарыл?

Бул маселелерди чечүү үчүн биз «Курорттук аймактын ресурстарынын жаратылыштык касиеттеринин жыйындысы боюнча жобону» иштеп чыгуу зарыл деп эсептейбиз, ал жобо Жер кадастры менен, айрыкча анын «*Курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоо*» деп аталган акыркы бөлүгү менен байланыштуу болушу милдеттүү болуп саналат.

Өз ичине жаратылыштык рекреациялык ресурстарды камтыган *курорттук-рекреациялык жерлер* жана жер тилкесинин өзү татаал тутумду түзөт. Ресурстар бир түрдүү жана ар түрдүү болот, демек аларды колдонууга жана пайдаланууга кеткен чыгымдар олуттуу айырмачылыктарга ээ, мындан улам алардын баалуулугу куралат. Мисалга алсак, курорттук-рекреациялык жерлерде өз ара байланыштуу болгон ресурстардын төмөнкүдөй түрлөрү: гидром (көлдөр, минералдык жана термалдык суулар, дарыялар, шаркыратмалар), фитом (чокулар, капчыгайлар, токой ресурстары, ар түрдүү өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү, дары баткактар жана илээшкек-ылай заттар), литом (адам тарабынан жаратылган, суктанууну туудурган

архитектура, тарыхый эстеликтер, дизайн) жана антропом (ар түрдүү жагдайларга жараша рекреанттардын кызыгуусун жараткан адам ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрү. Буга жергиликтүү элдердин каада-салттары, адеп-ахлак турумдары, жашоо стили ж.б. кирет.) жайгашкан. Алар ар бири өзүнчө наркка ээ боло албайт, анткени чогуу келип гана реалдуу кадастрдык баалоочу наркын түзөт жана бул бүгүнкү күндө тезинен чечүүнү талап кылган милдет болуп саналат. Буга байланыштуу, изилдөө темасынын актуалдуулугу Ысык-Көл облусунун ресурстарынын жаратылышын рационалдуу пайдалануу үчүн «Курорттук-рекреациялык жерлердин кадастры» деп аталган жаңы долбоордун ишке ашышын камсыз кылуучу теориялык жактан негизделген жана практикалык маанилүү иштелмелерге муктаждык бар экендиги менен аныкталат.

Диссертациялык иштин темасынын ири илимий программалар, илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлгөн негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасын 2018-2040-жж. карата туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын ишке ашыруу, Кыргыз Республикасынын аймактык саясатын 2018-2022-жж. өнүктүрүү Концепциясы, республикада курорттук жерлерди өнүктүрүү боюнча башка программалар, ошондой эле С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинде жаратылыш ресурстарын натыйжалуу пайдалануу көйгөйлөрү боюнча жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөрдүн комплекстүү темасы менен байланышта аткарылган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоону жана пайдаланууну теориялык-методикалык негиздемелерин иштеп чыгуу, Ысык-Көл жээгинин курорттук-рекреациялык жерлеринин абалын талдоо, жаратылыштык ресурстарды пайдалануунун рыноктук тутуму шарттарында Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоо механизмдерин өркүндөтүү жана пайдалануу боюнча нускамаларды жана сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн максаттары төмөнкү **милдеттерди** чечүү зарылдыгын шарттады:

1. маңызын толук түшүнүү жана ачып берүү үчүн курорттук-рекреациялык жерлер түшүнүгүнүн маңызын изилдөө, иретке келтирүү жана толуктоо;

2. курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоонун теориялык негиздерин иликтөө жана аларды натыйжалуу пайдалануунун потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүнө талдоо жүргүзүү;

3. курорттук-рекреациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүү боюнча Ысык-Көл облусунун жаратылыштык жана социалдык-экономикалык шарттарына комплекстүү баалоо жүргүзүү, ошондой эле Ысык-Көл жээгинин курорттук-рекреациялык жерлеринин (парктык-кумжээктик жерлер) кадастрдык наркын аныктоо;

4. көлдүн жээк аймактарын рекреациялык райондоштуруунун жана чөлкөмдөштүрүүнүн артыкчылыгын көргөзүү ;

5. курорттук-рекреациялык жерлердин баасынын нарк түзүлүшүн баалоонун маанисин негиздөө;

6. курорттук-рекреациялык жерлерге рекреанттардын рационалдуу жүктөмүн сунуштоо менен эсептөөлөрдү жүргүзүү;

7. аймактын салык тутумуна беш курорттук-рекреациялык категорияга (чөлкөмдөргө) дифференциялоо менен түзөтүүлөрдү киргизүүнү сунуштоо.

Изилдөө объектиси: Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлери болуп саналат.

Изилдөө предмети – курорттук-рекреациялык жерлерди алардын географиялык өзгөчөлүктөрүн, химиялык-физикалык касиеттерин жана пайдаланууну эске алуу менен экономикалык баалоо болуп эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоонун жана рационалдуу пайдалануунун илимий-методикалык ыкмаларын өркүндөтүү боюнча нускамаларды жана сунуштарды иштеп чыгуу болуп эсептелет.

Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөнкүдөй илимий натыйжаларга жетишилди:

– «курорттук-рекреациялык жерлер», «кадастрдык баалоо наркы (ченемдик нарк)», «типтүү рекреациялык объектилер», «курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоо», «курорттук-рекреациялык жерлердин кадастры» терминдеринин социалдык-экономикалык мазмундарына автордук аныктама берилди;

– курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоонун жана пайдалануунун теориялык-методикалык аспектилеринин өзгөчөлүктөрү аныкталды;

– Ысык-Көл жээгинин курорттук-рекреациялык жерлеринин жаратылыштык жана социалдык-экономикалык абалын баалоо жүргүзүлдү;

– көлдүн жээк аймактарын рекреациялык райондоштуруунун жана чөлкөмдөштүрүүнүн жаратылыш потенциалдарын баалоо учурунда ресурстардын ар түрдүүлүгүндө көрүнгөн артыкчылыктары аныкталды;

– беш курорттук-рекреациялык категориялар (чөлкөмдөр) боюнча дифференциялоодо курорттук жерлердин баа наркынын түзүлүшү эсептелип чыкты жана кадастрдык баалоо наркы (ченемдик нарк) аныкталды;

– бир рекреантка эсептөөнү эске алуу менен жер ресурстарынын аянт бирдигине (га) карата курорттук сыйымдуулук ченемдерин аныктоо боюнча сунуштар иштелип чыкты;

– курорттук-рекреациялык категориялар боюнча түзөтүүлөрдү эске алуу менен жер ресурстарына салык салууну өркүндөтүү сунушталды.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү мында: курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоону жана пайдаланууну изилдөөдө иштелип чыккан жана негизделген ыкмалар Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн туризмди 2020-жылга чейин өнүктүрүү программасынын максаты болуп саналган «Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлеринин кадастры» деп аталган долбоорду ишке ашырууда методикалык колдонмо катары пайдаланылышы ыктымал. Бул иштин

натыйжасы болуп мыйзамдуулук негизинде туристтик-рекреациялык потенциалга ээ жерлердин жаңы категориясын аныктоо эсептелет (Иш-чаралар мерчеми, 7-тарам); Изилдөө материалдары ошондой эле Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик салык кызматы тарабынан курорттук жерлерди рекреациялык категориялар боюнча дифференциялоону эске алуу менен КРнын Салык кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү учурунда; Эмгек жана социалдык өнүгүү министрлиги тарабынан КРнын Жер кодексине «курорттук-рекреациялык жер» жаңы категориясын киргизүүдө жана жер категорияларына оңдоолорду киргизүүдө; Кадастр жана кыймылсыз мүлккө укуктарды каттоо департаменти тарабынан келтирилген ресурстарды рационалдуу пайдалануу максатында, ошондой эле башка министрликтер, ведомстволор жана жергиликтүү бийлик органдары тарабынан аймактагы туристтик-рекреациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүнү мерчемдөөдө жана болжолдоодо колдонулушу мүмкүн. Ошону менен бирге изилдөө материалдарын өлкөнүн жогорку окуу жайларында тиешелүү программалар боюнча окуу программаларын жана окуу колдонмолорун иштеп чыгууда пайдаланууга болот. Андан тышкары, кадастр жана жерге укуктарды каттоо адистери, жерлерди сатуучулар жана кардарлар, баалоочулар, риэлторлор, инвесторлор, камсыздандыруу агенттери, ишкерлер, бизнес-аналитиктер, экологдор ж.б. тарабынан колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү – изилдөө иши туристтик-рекреациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө, курорттук сыйымдуулуктун жана салык коюмунун ченемдерин аныктоодо баа наркынын түзүлүшүн жөнгө салууну өркүндөтүүгө, курорттук-рекреациялык жерлердин социалдык-экономикалык милдеттерин натыйжалуу чечүүгө өбөлгө түзүшү ыктымал.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору:

– Теориялык материал курорттук-рекреациялык ишмердүүлүк түшүнүгүн тактоого жана толуктоого, ошону менен катар рекреациянын социалдык функциясын аныктоого мүмкүндүк түздү; теориялык жоболорду изилдөөнүн негизинде курорттук-рекреациялык жерлерди баалоо методологиясы конкреттештирилди. «Курорттук-рекреациялык жер» дефинициясынын автордук аныктамасы төмөнкү маанини камтыйт: курорттук-рекреациялык жер курорттук-рекреациялык ишмердүүлүктү ишке ашыруу үчүн жаратылыш ресурстарына ээ болгон жер тилкесинин аймактык чектелгендиги болуп саналат;

– курорттук-рекреациялык жерлердин жаратылыштык жана социалдык-экономикалык шарттарын экономикалык баалоо «Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлеринин кадастры» долбоорун ишке ашыруунун зарылдыгын негиздөөгө мүмкүндүк берди. Бул долбоордун жыйынтыктары жаратылыш ресурстарынын башка түрлөрүнүн кадастрын ишке ашырууда колдонууга болот;

– Ысык-Көл облусунун аймагын беш курорттук-рекреациялык категорияларга бөлүштүрүү менен рекреациялык райондоштуруу жана

чөлкөмдөштүрүү жүргүзүлдү жана ал курорттук-рекреациялык жерлердин баасын чыгаруу жыйынтыгына, салык салууга жана курорттук сыйымдуулук ченемдерин аныктоого таасирин тийгизүүчү түзөтүүчү коэффициенттерди эске алуу менен конкреттештирилди;

– Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлеринин баасын чыгаруу методологиясын жана экономикалык баалоо баскычтарын төмөнкү тартипте жүргүзүү сунушталды;

➤ Сапаттуу баалоо, б.а. рекреациялык ресурстардын функционалдуулугун аныктоо;

➤ Сандык баалоо, б.а. Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерине экономикалык баалоо жүргүзүү. Натыйжада Ысык-Көл жээгинин курорттук-рекреациялык жерлеринин аянт бирдигине карата акчалай туюнтулган ченемдик-кадастрдык баалоочу наркы (баасы) аныкталды жана курорттук сыйымдуулук ченемдери жана салык коюмдары кайра каралып чыкты.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасында автор тарабынан «Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлеринин кадастры» долбоорун ишке ашыруу үчүн теориялык, практикалык жана методикалык ыкмалар жалпылаштырылды жана иретке келтирилди. Анын жыйынтыктоочу экономикалык бөлүгүн өткөрүүнүн методикалык жобосу иштелип чыкты.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо үзгүлтүксүз жүргүзүлдү жана С.Нааматов атындагы НМУнун «Экономика жана бухгалтердик эсеп» кафедрасынын отурумдарында баяндамаларды жана илимий отчетторду талкуулоо жолу аркылуу ишке ашырылды. Ошондой эле изилдөөнүн негизги методологиялык жоболору, тыянактары жана практикалык сунуштары 2009-2019-жылдар аралыгында республикалык жана эл аралык конференцияларда (Нарын ш., Бишкек ш., Россиянын Москва ш., Санкт-Петербург ш., Челябинск ш., Нижегородск ш., Пенза ш.) баяндалган жана талкууланган. Айрым илимий жоболор КРнын ББЖИМнын жана С.Нааматов атындагы НМУнун «Өлкөнүн экономикасындагы инновациялык процесс катары Нарын облусунда туристтик кластерди калыптандыруу жана өнүктүрүү» долбоорунун (2017-2019-жж.) алкагында «Туризм тармагындагы маркетингдик ишмердүүлүк» курсун даярдоодо; Берлин эркин университети (Германия федеративдик республикасы) менен кызматташтыкта жүргүзүлгөн «Нарын ш. мисалында шаар менен элет жерлеринин өз ара байланышы жана алардын өз ара мамилелерге тийгизген таасири» аталыштагы илимий-изилдөө долбоорунда колдонулган; Европалык Бирикме тарабынан каржыланган «Erasmus Mundus» программасынын алкагында Любляны университетинин «Экономика» факультетинде (Словения изилдөө ишинин учурунда жана Нью-Делинин (Индия) эл аралык менежмент институтунда баяндама жасалган, ошондой эле Ысык-Көлдүн ден-соолукту чыңдоо бирикмелеринде жана пансионаттардын жетекчиликтери тарабынан ишке киргизүү боюнча тиешелүү актылар менен тастыкталган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук жарыяланышы. Диссертациялык иштин негизги жоболору жана натыйжалары изилдөө темасы боюнча жазылган 15 илимий макалада чагылдырылган, анын ичинен 3 макала РФнын жана 8 макала КРнын илимий цитаталоо индексинин маалыматтар базасына кирген журналдарда, 4 макала КРнын ЖАК сунуштаган улуттук басылмаларда басылып чыккан, көлөмү 3,4 басма табакты түзөт.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан турат. Иш компьютерде терилген 221 беттен турган текстте баяндалган жана 36 жадыбалды, 25 сүрөттү, 1 тиркемени, 141 аталыштагы пайдаланылган адабияттардын тизмесин камтыйт.

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу, илимий изилдөө деңгээли чагылдырылган, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери аныкталган, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы, иштин коргоого чыгарылган негизги жоболору баяндалган, изилдөө ишинин экономикалык жана практикалык маанилүүлүгү, изденүүчүнүн жекече салымы, изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо деңгээли, иштин көлөмү жана түзүмү көрсөтүлгөн.

«Курорттук-рекреациялык жерлерди баалоонун жана пайдалануунун теориялык-методикалык негиздери» деп аталган биринчи бапта жер кадастрын иштеп чыгуу, жерди - курорттук-рекреациялык ресурстарды экономикалык баалоону жүргүзүү боюнча теориялык негиздер жана методикалык жоболор каралды.

Жер – курчап турган айлана-чөйрөнүн маанилүү бөлүгү болуп саналат, мейкиндиги, рельефи, кыртыштык каптамы, өсүмдүктөр дүйнөсү, кен байлыктары, суулары менен мүнөздөлөт. Ал эл чарбачылыгынын, курорттук-туристтик объектилердин бардык тармактарын жайгаштыруу үчүн мейкиндик базиси, материалдык өндүрүштүн башкы каражаты, ошону менен бирге, жер алдындагы байлык казынасы, адам ден-соолугун чындоонун булагы болуп саналат. Рекреациялык жерлерди сандык жана сапаттык баалоо мамлекеттин социалдык саясатын башкаруу боюнча артыкчылыктуу багыты болуп эсептелет. Курорттук-рекреациялык ресурстар медициналык туризм менен тыгыз байланышта болот – оору-сыркоону рекреациялык туризм менен чындоодо өндүрүш процессинде сарпталган күч-кубаты, адеп-ахлактык жана дене-бой чарчоо калыбына келтирилет. Колдонуудагы адабий материалдарды талдоонун жүрүшүндө анын теориялык жоболору ачык-так баяндалды. Тилекке каршы, курорттук жерлердин кум-кум жээк аймактарын экономикалык баалоо боюнча методикалык материалдар өтө аз. Изилдөө темасы боюнча адабий булактарды талдоо экономикадагы төмөндө саналган тармактарды уюштуруу учурунда жердин алмаштырылгыс жаратылыш ресурсу экендигин эске алуу менен курорттук, рекреациялык, туристтик ресурстардын ортосундагы айрмачылыктар тууралуу бир катар маселелерди ачыктады. Бул ресурстар зор

тармак аралык комплекс болуп саналган туризмдин түрлөрү катары жалпы бириктирүүчү факторлорго ээ. Мисалы, медициналык туризмди бөлүп көрсөтүүгө болот, ал организмдеги оору-сыркоону жана анын кесепеттерин дарылоо, ден-соолукту чыңдоо функцияларына ээ. Бирок туристтик рынокто айрыкча популярдуу жана талап кылынган түрү болуп курорттук (рекреациялык) туризм эсептелет, ал адам баласынын өндүрүш процессинде сарпталган күч-кубатын, адеп-ахлактык жана дене-бой чарчоосун калыбына келтирет. Бул функцияларды ишке ашырууга бир катар шарттар: жер бетине табигый же жасалма жол менен чыгарылган минералдык суулар, дары баткактарынын кору, дары климат, ыңгайлуу кумжээктүү көлмөлөр, жагымдуу ландшафт, ошондой эле тиешелүү мекемелер жана курулмалар өбөлгө түзөт.

Бирок, дүйнөлүк жана атамекендик практикада биз «курорттук жер» түшүнүгүн аныктоодо жана эң башкысы аны экономикалык баалоодо негизинен кыймылсыз мүлк объектилеринин же курорттук аймакты өздөштүрүүгө жана имараттарды курууга, инфратүзүмгө сарпталган өндүрүштүк каржылык чыгымдардын наркы, күндөлүк чыгымдар ж.б. эсепке алынарына күбө болдук. Ошондуктан, экономикалык баалоодо курорттук ресурстарды, жергиликтүү жерди, аймакты, имараттарды, инфратүзүмдү бирдиктүү бир бүтүн катары кароо зарылдыгы келип чыгат, себеби аларды пайдалануунун жалпы максаты болуп дарылоо, ден-соолукту чыңдоо, саламаттыкты жакшыртуу эсептелет жана алардын бардыгы курорттук жерде жайгашкан. Ошондой эле «курорт аймагы» жана «курорт жерлери» түшүнүктөрүнүн өзгөчөлүктүү айрмачылыктары бар. Курорттук чөлкөм аймагындагы жер тилкелери «курорт жерлери» деп аталат жана «курорт аймагынын» курамдык бөлүгү болуп саналат. Ошондуктан, бир катар окумуштуулардын пикиринде, жер тилкесинин курорттук аймакта жайгашкандыгы ал өзүнүн мурунку максаттуу багытталгандыгын автоматтык түрдө жаңы багытка которду жана өзгөчө корголгон аймактардын жана объектилердин жерине тиешелү болду дегенди билдирбейт.

Социалдык-экономикалык себептерден улам жер тилкелеринин наркынын айырмачылыктарынан келип чыккан жер рентасынын илимий теориясын алгачкы жолу саясий экономиканын классиктери, нарктын эмгек теориясынын негиздөөчүлөрү А.Смит жана Д.Рикардо ачышкан. Адам Смит рентанын келип чыгуу теориясы маселееринде: «Рента - жердин сапатына ижарачы төлөй ала турган өтө жогорку баа» деп белгилеген [Смит, А. Жаратылыш жана эддердин байлыгынын себептери тууралуу изилдөө [Текст]/ А.Смит. Улуу экономисттер. Орусча котормо. –Эксмо, 1776.-Т. II. – 138-б.]. Рента теориясын изилдөөлөр классикалык эмес багыттын негиздөөчүсү Альфред Маршаллдын эмгектеринде чагылдырылган.

Жер рентасынын ал тарабынан берилген аныктамасы классикалык болуп калды: «Кандай гана жер тилкесинин болбосун капиталдашкан наркы – андан түшө турган бардык таза кирешелердин статистикалык «дисконттолгон» наркы болуп саналат» [Маршалл, А. Экономикалык илимдин принциптери [Текст] /А.Маршалл. –М.: Прогресс тобу басмаканасы, 1993. –140-б.]. Айыл чарбачылык колдонууда англис окумуштуусу экономист В. Петти XVII кылымда эле «Салыктар жана жыйымдар жөнүндөгү трактат» деген эмгегинде жер рентасынын чоңдугунун түзүлүшү мыйзам

ченемдүүлүгүн караган. Ал адамзатты курчаган бардык заттардын баалуулугун аларды өндүрүү процессинде сарпталган эмгек деңгээли боюнча өлчөп-ченөөнү сунуштаган [Петти, У. Салыктар жана жыйымдар жөнүндөгү трактат. Экономикалык классиканын антологиясы. [Текст]/ В. Петти. –М.: Эконом-Ключ, орусча котормо, 1993. – 35-б.]. Кыргыз Республикасында жер кадастры боюнча иштер изилдөө жер кыртышы боюнча Кыргыз илимий-изилдөө институтунда 1964-жылдан баштап Кыргыз ССРинин ИАнын академиги, айыл чарба илимдеринин Ленин атындагы Бүткүл союздук академиясынын академиги М.Мамытов тарабынан жүргүзүлгөн, кийин заманбап экономисттер тарабынан улантылган. Акча рентасынын келип чыгышы товардык өндүрүштүн өнүгүшү, жерди пайдалануу процессинде жерге менчиктин ажыратылышы менен байланышкан. Жерди баалоо ренталык мамилелер менен байланыштуу болот. Бул бапта рентанын түрлөрү, жер кадастрынын теориясы жана айрыкча анын акыркы бөлүгү – курорттук-рекреациялык ресурстарды экономикалык баалоо каралган. Жерди баалоо табигый жаратылыштык курорттук-рекреациялык ресурстардын натуралай санын (гектар, күндүн саны ж.б.) жана сапатын аныктайт. КРда жер тилкелерин баалоонун наркын аныктоодо «Кыймылдуу мүлктү баалоо стандартын» колдонуу милдеттүү болуп эсептелет [КРда Кыймылдуу мүлктү баалоо стандарты [Текст]: Кырг. Респ. Өкмөтүнүн Токтому, 3-апрель, 2006-жыл № 217 // [Электрондук ресурс]. Караңыз: <http://cbd.minjust.gov.kg/>]. Стандартка ылайык, чыгымдуу, салыштырмалуу жана кирешелүү ыкмалар пайдаланылат. Жаратылышты пайдаланууда колдонулган экономикалык баалоонун жыйынтыктары жаратылыш ресурстарынын экономикалык маанисинин акчалай (монетардык ыкма), упайлар же натуралдык бирдик түрүндө туюнтулушун аныктайт.

Бул жаратылыш ресурстарынын баалуу касиеттерине жана рекреациялык шарттарга ээ болгон жер тилкелери курорттук-рекреациялык жерлер болуп саналат деген тыянакка келүүгө мүмкүндүк берет. Ысык-Көл облусунун аймагын облус катары географиялык бөлүштүрүү ага «курорттук-рекреациялык жер» макамын бербейт, анткени анда калктуу конуштардын жерлери да жайгашкан. Ошону менен бирге өзгөчө корголгон жаратылыш аймактарынын жерлерин, суу фондунун жерлерин кайра карап чыгуу зарыл, алар максаттуу багытталгандыгы боюнча жаратылыштык рекреациялык ресурстар катары да каралышы ыктымал.

«Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоо жана пайдалануу» деп аталган экинчи бапта Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлеринин жаратылыштык жана социалдык-экономикалык шарттары каралган. Республикада Ысык-көл өрөөнү индустриалдуу-рекреациялык экономикалык район катары каралат, анткени анын башкы байлыгы болуп рекреациялык ресурстар эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө экономикалык, монографиялык, салыштырма жана тутумдук талдоо, графикалык, эксперттик баалоо, упайлык баалоо, статистикалык методдор колдонулду.

Диссертацияда КРнын Улуттук Статистикалык Комитетинин материалдары, ошондой эле КРнын ченемдик-укуктук актылары жана башка ар түрдүү документтер пайдаланылды.

Рекреанттарды жана туристтерди өзгөчө Ысык-Көл өрөөнүндөгү жана көл жээгиндеги курорттук ресурстардын – дары баткактардын, минералдык жана термалдык суулардын зор көрөңгөсү, жапжашыл айлана, тоонун таза абасы, жер жүзү боюнча эң жаркырак шооласын төккөн күн нуру, кудум эле деңизге окшогон туздуу суусу, көлдүн шапаты, кумдуу жээги жаратылыш шарттары менен шайкештикте өзүнө арбап алат.

Адамды өзгөчө өзүнө тарткан нерсе – көлдүн куму эшилген кумжээктери болуп саналат. Ысык-Көлдүн көпчүлүк кумжээктеринде диаметри 0,5 мм ден 0,1 мм ге чейинки орточо жана майда кумдар жатат. Алар менен катар ири кумдуу, майда жумуру таштуу, шагылдуу кумжээктер да кездешет. Алардын баалуулугу аба жана күн ванналарын алууга жана шамалдан коргоого ыңгайлуу болгондугунда турат. Бул баалуулуктарга кумжээк жеринин жагымдуулугу жана анын кумдуу, шагылдуу, чополуу ж.б. сапаттары, аянтынын кеңдиги, шамалдан корголгондугу ж.б. факторлор тикелей таасир этет. Кумжээкти баалоодо жердин механикалык жана литологиялык курамы, күндүн тийүү ирети, шамалдын ылдамдыгы жана шамалсыз күндөрдүн саны, ошондой эле жыл ичинде күндүн тийүү узактыгы, өсүмдүктөр аянты жана жээгиндеги токойлор негизги көрсөткүч болуп эсептелет [Преображенский, В.С. Рекреациялык райондун жаратылыш шарттарынын мүнөздөмөсү боюнча методикалык нускамалар [текст] / [В.С. Преображенский, Л.И. Мухина, Н.С. Казанская ж.б. // Туризмди жана эс алууну уюштуруунун географиялык көйгөйлөрү. СССР Илимдер Академиясы. «Турист» борбордук жарнамалык-маалыматтык бюросу –Москва, Оргтрансстрой, 1975. –1-чыг-ш.–88-б].

Рекреанттардын суктануусун туудурган көл жээги: 407 километрдик жээк майда таш, кум жана тоо таштары менен төшөлгөн; 130 км – кургак кум-таштар; 30 км – көлгө туташкан жээк; 12 км – суулар салаалап куйган жээк; 21 км-химиялык жол менен пайда болгон жээктер [Королев, В.Г. Ысык-Көл. (Физикалык география боюнча очерктер) [Текст]/ жооптуу редактор В.Г. Королев. Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясы. Тянь-Шань физикалык-географиялык станциясы. –Ф. Илим, 1978.–18-19-б;].

Э.Ж. Шукуровдун эмгектеринде жана Кыргыз ССРинин Атласынын авторлор жамаатынын пикиринде Ысык-көлдүн кумжээк аймагы 5 рекреациялык аймакка бөлүштүрүлгөн [[Королев, В.Г. Ысык-Көл. (Физикалык география боюнча очерктер) [Текст]/ жооптуу редактор В.Г. Королев. Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясы. Тянь-Шань физикалык-географиялык станциясы. –Ф. Илим, 1978–15-16-б; Кыргыз ССРинин Атласы [Текст] / Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясы, А.А. Адышев атындагы Эмгек Кызыл туу ордендүү гелогия институту, география бөлүмү, СССР Министрлер советине караштуу Геодезия жана картография башкы башкармалыгы – Москва, 1987. –158-б].

Акыркы жылдарга карата гидро-метеорологиялык көрсөткүчтөрдүн жана экспедициялык изилдөөлөрдүн маалыматтарына ылайык, биз тарабынан рекреациялык категориялардын айрым кумжээк аянттарынын өлчөмү, ошондой эле эс алууга жана сууга түшүүгө жарактуулук мөөнөттөрү аныкталды.

Келтирилген шарттардын (жаратылыштык-климаттык) негизинде гидром жана фитом топторунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен көлдүн жээк аймактарынын рекреациялык чөлкөмдөрүнүн категориялары (типтери) такталды (2.1-жадыбал).

2.1–жадыбал. Ысык-Көлдүн кумжээктик-курорттук чөлкөмүнүн аймактык чектелгендиги

№	Айыл аймак	Рекреациялык категория.	Кумдуу кумжээк аянты, га (Илимдер академиясынын Ысык-Көл облусуна экспедициясы)	Аянты, га	Ысык-Көлдүн жээктерин чөлкөмдөштүрүүнүн аймактык чектелгендиги (Э.Д.Шукуров, КРнын Атласы)	Аянты, га	Биз киргизген түзөтүүлөрдү эске алуу менен Ысык-Көлдүн жээктерин чөлкөмдөштүрүү	Аянты, га
1	Чоң-Сары-Ой	I	7,84	224,11	Чоң-Сары-Ой- Булан Сөгөттүү, Дархан тоо кыркалар булуңу, Тамга (Тосор)-Ак-Булуң	617	Тамчы-Булан Сөгөттүү, Дархан тоо кыркалар булуңу, Тамга (Тосор)-Ак-Булуң	662
2	Сары -Ой		21,04					
3	Баег		0,62					
4	Кара-Ой		16,49					
5	Чолпон-Ата		16					
6	Бактуу-Долоноту		2,31					
7	Бозтери		29,19					
8	Булан Сөгөттүү		7,22					
9	Михайлов		0,23					
10	Каракол		3,25					
11	Боз-Бешик		2,42					
12	Кызыл Суу		15,29					
13	Тамга		3,06					
14	Тосор		14,61					
15	Каджы-Сай		11,92					
16	Тоң		3,4					
17	Кара-Талаа-Шор -Булак		3,5					
18	Оттук		21					
19	Тамчы		22,61					
20	Чок-Тал		19,45					
21	Өрнөк		2,66					
22	Тору-Айгыр	II	1,31	24,47	Тору-Айгыр -Чон-Сары-Ой	74,8	Тору-Айгыр - Тамчы, Корумду	30
23	Чырпыкты		0,3					
24	Кош-Көл		17,86					
25	Корумду		5					
26	Темир	III	1,75	16,18	Комсомол-Кудургу	105,5	Корумду-Кудургу	106
27	Григорьев		3,63					
28	Семенов-Кожояр		0,13					
29	Ананьев		1,75					
30	Жаркынбаев		0,84					
31	Хутор- Чоң-Өрүктү		2,74					
32	Орто-Өрүктү		1,43					
33	Кичи-Өрүктү		1,04					
34	Ой-Тал		2,17					
35	Ой-Булак		0,3					
36	Кудургу		0,4					
37	Түп	IV	0,63	49,66	Балыкчы-Тору-Айгыр, Кудургу-кургак тоо кыркалары (Маяк), Дархан-Тамга	90,8	Балыкчы-Тору-Айгыр, Кудургу-кургак тоо кыркалары (Маяк), Дархан (Чычкан)-Тамга	91
38	Маяк		27,26					
39	Дархан		6,54					
40	Чычкан		8,06					
41	Жеңиш		2,13					
42	Ак-Терек		1,6					
43	Кичи Жаргылчак		0,2					
44	Барскоон		1,06					

45	Балыкчы		1,38				(Тосор)	
46	Сары-Камыш		0,8					
47	Ак-Булун	V		жок	Ак-Булун-Балыкчы	2,5	Ак-Булун-Балыкчы	3
	Бардыгы:		314,42	314,42		890,6		892

Булак: Шукуров Э.Ж., Кыргыз ССРинин Атласы, Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясынын Ысык-Көл илимий борборунун жерлерди баалоо бөлүмү (Чолпон-Ата), аткаруучулар - Кайыров Р., Акматов А. жана автордун Ысык-көл өрөөнү боюнча экспедициясы.

Жалаң кумдуу кумжээктердин жалпы аянты төмөнкүдөй эсептелди: I рекреациялык категория 224,11га; II–24,47га; III–16,18га; IV–49,66га жана V–жок.

Ысык-Көл облусунун аймагында рекреациялык типтүү объектилер иштейт (2.2-жадыбал)

2.2–жадыбал. Ысык-Көл облусунун рекреанттарды тейлеген каттоодон өткөн чарба жүргүзүүчү субъектилери (юридикалык жана физикалык тараптар), аймак боюнча (1-январга карата, бирдиктер менен)

Чарба жүргүзүүчү субъектилер	Жылдар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Мейманканалар	156	169	213	232	264
Анын ичинде юридикалык тараптар	24	24	26	26	27
Туризм ишканалары жана эс алуу мекемелери	427	453	457	472	491
Анын ичинде юридикалык тараптар	116	115	119	117	116
Туристтик агенттиктер	282	297	301	317	330
Санатордук-курорттук мекемелер	26	26	27	29	30
Жаратылыш парктары жана коруктар	4	4	4	4	4

Булак: Кыргызстандагы туризм 2013-2017 [Текст] / Статистикалык жыйнак. –Бишкек, 2018.–.23-27-б.

2.2-жадыбалдан көрүнгөндөй, акыркы 5 жыл ичинде 2013-жылдан 2017-жылга чейинки мезгилде мейманканалардын саны өсүүдө, 2017-жылы мейманканалардын жалпы саны - 264, бул көрсөткүч 2013-жылга салыштырмалуу 108 бирдикке же 69% га көп. Туризм ишканалары жана эс алуу мекемелеринин, туристтик агенттиктердин, санатордук-курорттук мекемелердин көрсөткүчтөрү туруктуу өнүгүү тенденциясына ээ. Көрсөткүчтөрдү көбөйтүүнүн себептери болуп мамлекеттик масштабдагы ири ишканалардын уюштурулушу жана сырткы рекреанттар үчүн визасыз тартиптин киргизилиши эсептелет, ал эми ички рынокто менталитет жана эс алуунун маанисин түшүнүү өзгөрдү жана адамдар эс алууга көбүрөөк көңүл бөлө баштады. КРнын жер саясатынын стратегиялык курсун ишке ашыруу рекреациялык багыттагы жерлердин рыногун калыптандыруу механизм иштеп чыгууну болжолдойт. Өлкөдө рыноктук типтеги курорттук-рекреациялык уюмдардын өнүгүшүнө байланыштуу мамлекеттик саясат баалоочу иштердин негизинде «жердин анык наркын» иштеп чыгууга кызыкдар болот. КРда жерди баалоо тартибин мыйзам чегинде жөнгө салуу өзүнүн алгачкы калыптануу баскычында турат. Жер тилкелеринин наркына физикалык жана функционалдуу эскирүү түшүнүгү киргизилбейт, анткени жер тилкелерин иштетүү мөөнөтү чектелбейт, бирок сапаттык касиеттеринде чектөөлөр болот. Курорттук-рекреациялык жерлерге ченемдик (кадастрдык) баанын-нарктын

жоктугу колдонуучуларды курорттук-рекреациялык ресурстарды рационалдуу эмес пайдаланууга болгон жоопкерчиликтен бошотот. Ушуну менен бирге, Кыргыз Республикасында инвестициялоодо, банктарда, камсыздандыруу уюмдарында жана камсыздандыруу ишканаларында жерди баалоо боюнча ченемдер жок, алар учурдагы рынок бааларына негизделет.

Ысык-Көл курорттук району жөнүндө жобо Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин 1990-жылдын 5-сентябрындагы №265-Токтому менен кабыл алынган жана маанилүү практикалык мааниге ээ. Бул документте экологиялык абалды эске алуу менен 3 чөлкөм бөлүнүп көрсөтүлгөн.

1. Катаал тартиптеги чөлкөм же I алкак – суунун азайуусунан жээк тарапка чейинки 200 метр.

2. Чектөө чөлкөмү же II алкак – I алкактын чегинен баштап 2 км ге чейин орнотулат.

3. Байкоо чөлкөмү же III алкак – II алкактын чегинен баштап Ала-Тоо кыркаларынын этегине чейин [Ысык-Көл курорттук району жөнүндө жобо [Текст]: Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин 1990-жылдын 5-сентябрындагы №265-Токтому]. Биздин пикирибиз боюнча бул жобо колдонуудагы саясий, социалдык-экономикалык тутумга жана мамлекетти башкаруу түрүнө карабастан Ысык-Көл облусунда актуалдуу болуп саналат.

Ысык-Көл курорттук району тууралуу курорттук чөлкөмдү 3 вертикалдык алкакка бөлгөн бул жобого таянып, биз тараптан Ысык-Көл көлүнүн жээк чөлкөмүнүн курорттук жерлерин 5 рекреациялык категориялар боюнча баалоо жүргүзүлдү.

Көлдүн жээк аймактарынын айрым тилкелери рекреанттар үчүн курорттук шарттардын өзгөрүшүнө таасир этүүчү келтирилген факторлорду эске алуу менен кайра каралып чыкты.

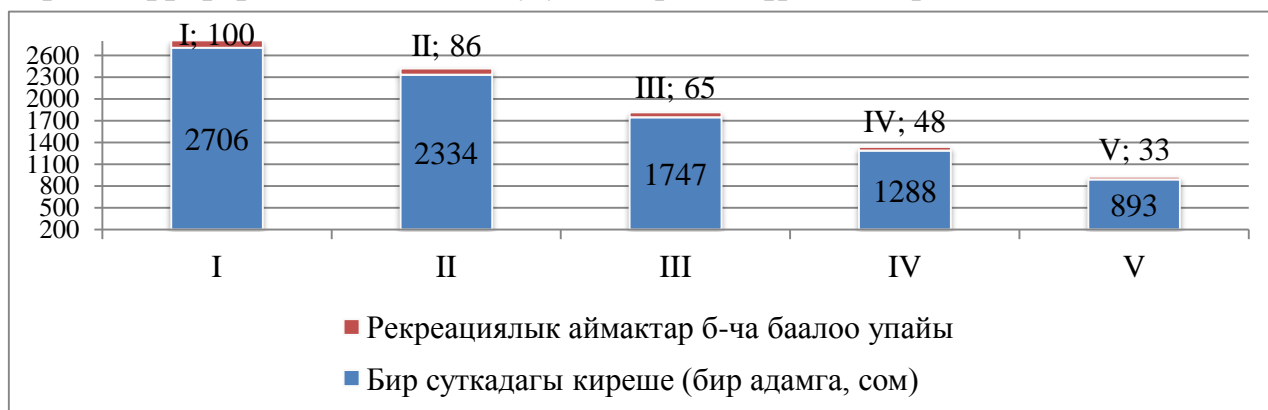
Критерийлердин комплекси боюнча чөлкөмдөштүрүү же райондоштуруу маанилүү фактор болуп саналат деп ишенимдүү айтууга болот, анткени табиятта опокшош, б.а. типтүү рекреациялык объектилер болбойт жана аларды чөлкөмдөштүрүү же райондоштуруу критерийлерисиз баалоо адилеттүү болбой калат.

«Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин баалоону жана пайдаланууну өркүндөтүү» деп аталган үчүнчү бапта баа наркын түзүүнү эсептөө, жакшыртылган салык коюмдары сунушталды, ошондой эле курорттук-рекреациялык жерлердин жер тилкесинин 1 сотугуна курорттук сыйымдуулугунун ченемдери аныкталды. Жерди нарктык баалоо – жер ресурстарын (жаратылыштык-рекреациялык ресурстарды) пайдалануунун башкаруунун маанилүү экономикалык инструменти болуп саналат. Курорттук-рекреациялык жерлердин наркын аныктоо б.а. баасын бычуу жаратылыштык ресурстарды сапаттык жана сандык баалоонун комплекстик иш-чараларын, ошондой эле алардын өз ара бирин-бири толуктай алышын жана өз ара алмашымдуулугун болжолдойт. Өндүрүмдүн өздүк наркын эсептөө рыноктук суроо-талапты жана сунушту эске алуу менен өндүрүмдүн наркын жана сатуу баасын аныктоого мүмкүндүк түзөт. Бул схема боюнча өндүрүш

ресурстарынын наркын эсептөө кыйынчылык туудурбайт. Курорттук жерлерди баалоодо жер тилкесинин (1 сотугунун) наркын эсептөө маанилүү болуп саналат. Иш жүзүндө Ысык-Көл облусунун курорттук жерлеринин баасын бычуу атайын методикасы жок болгон жекече баалоочулар тарабынан жүргүзүлөт. Алар негизинен калыптанып калган рыноктук баага таянышат. Жер тилкесинин баасын аныктоо үчүн кирешенин көлөмүн эске алуу да бир кыйла маанилүү. Рекреациялык объектилердин кирешесинин көлөмүн аныктоо үчүн аймактык типтүү объектилер б.а. чарба жүргүзүү, адистешүү жана максат багыттары боюнча окшош объектилер тандалып алынды.

Ысык-Көл көлүнүн жээк чөлкөмүнүн курорттук жерлерин (парктык-кумжээк аймактарын) экономикалык баалоонун алгачкы көрсөткүчүн аныктоо үчүн типтүү рекреациялык объектилердин (курорттук-санаториялык пансионаттар, эс алуу үйлөрү ж.б.) жолдомолорунун наркы боюнча көрсөткүчтөр топтолду. Рекреациялык категориялар боюнча суткасына 1 адамга жолдомонун баасы бир нече типтүү объектилердин орточо көрсөткүчтөрүн эсептөөдөн чыгарылды, натыйжада төмөнкү маалыматтар алынды: биринчи рекреациялык категорияда 1 рекреантка – 2706 сом, экинчи рекреациялык категорияда – 2334 сом; үчүнчү рекреациялык категорияда – 1747 сом, төртүнчүдө – 1288 сомду түздү. Бешинчи категорияда – жок.

Бул көрсөткүчтөр гидром жана фитом топторунун көрсөткүчтөрүн эске алуу менен чыгарылды жана суткасына 1 адамга 893 сомду түздү. Андан соң биз тараптан **курорттук жерлерди экономикалык баалоонун баалоочу упайлары** аныкталды. Баалоочу упайларды биз курорттук-рекреациялык жерлердин кирешелүүлүгүнө карата 5 рекреациялык чөлкөм боюнча бөлүштүрдүк. Типтүү объектилердин орточо кирешеси I рекреациялык чөлкөмдө – 2706 сом, б.а. 100% (100 упай), II рекреациялык чөлкөмдө – 86 упай; III рекреациялык чөлкөмдө – 65 упай, IV – 48 упай, V – 33 упайды түздү. Кирешелүүлүгү боюнча баалоочу упайлар 3.1-сүрөттө берилген.

3.1–сүрөт. 5 рекреациялык категориялар боюнча көл жээги аймагынын баалоочу упайлары

Булак: бир суткалык киреше типтүү рекреациялык объектилердин расмий сайттарында жарыяланган материалдардын негизинде же сурамжылоо аркылуу эсептелди. 2019-жылдын жай мезгилиндеги жолдомонун баасы эсепке алынды.

Типтүү рекреациялык объектилерде аныкталган кирешелерден тышкары, жолдомонун баасына функционалдуулук, гигиеналык, психологиялык-

эстетикалык, медициналык-биологиялык, технологиялык деген типтеги сапаттык мүнөздөмөлөрдү да киргизүүнү сунуштайбыз.

Андан соң объектинин рекреациялык жагымдуулугуна терс таасирин тийгизген **аба-ырайынын жагымсыз шарттарына** карата түзөтүү кирзилиши зарыл, анткени ал учурда туристтердин, эс алуучулардын, рекреанттардын объектилерден чыгып кетиши көбөйөт, бул мерчемделген туристтик бизнести жүргүзүүгө жолто болот. Буга байланыштуу **курорттук жерлерди көлдүн курорттук чөлкөмүнүн аба-ырайынын жагымсыз шарттарына карата түзөтүүчү упайлык баалоону** эске алуу зарыл.

Рекреациялык категориялардагы суткалык кирешени эсептөөлөр боюнча биз **курорттук жерлерди экономикалык баалоонун баалоочу упайларын** аныктадык. 5 рекреациялык категорияларда кирешелүүлүк боюнча I – 100, II – 86, III – 65, IV – 48, V – 33 деп эсептелген кадастрдык баалоочу упай **ченемдик бааларды** бул аймактардын бир тилкеси үчүн дифференциялоого мүмкүндүк берди. Андан соң рекреанттар үчүн аба-ырайынын жагымсыз шарттарына карата түзөтүүчү коэффициенттерди (түзөтүүчү упайлык баалоону) эске алуу менен типтүү объектилердин жалпы кирешесин эсептөөдө бир рекреанттан суткасына алынуучу киреше (1 адам, сутка) эсептелип чыкты (3.1-сүрөт). Ар бир айыл аймагы үчүн баалоочу упайлар ар түрдүү, ошондуктан биз тараптан аба-ырайынын жагымсыз шарттарына карата түзөтүүлөр киргизилди.

Мисалы, Чоң-Сары-Ой айлында бийиктиги 0,14 ден 0,6 м ге чейинки катуу шамалдын ылдамдыгы жылына 5-6 жолу – 1, 37 упай болот (100 упайды 365 күнгө бөлөбүз жана катуу шамалдын ылдамдыгынын кайталанышына 5 күнгө көбөйтөбүз, ошентип 1, 37 деген сан алынат), толкундардын жыштыгы жылына 5-6 жолу – 1, 37 упай, нөшөрлүү жаан – жылына 3-4 жолу – 0,82 упай, жааган кардын жыштыгы – жылына 3-4 жолу – 0,55 упай, бардыгы 4,11 түзөтүүчү упайды түздү.

100 упайды түзгөн I рекреациялык категорияда түзөтүүлөрдү эске алуу учурунда 95,89 упайды түзөт (100 - 4,11 упай = 95,89). Ар бир айыл аймагы үчүн жаратылыш шарттары ар түрдүү, ошондуктан **аба-ырайынын жагымсыз шарттарына карата баалоочу упай** да ар түрдүү болот.

3.1–жадыбал. Рекреациялык объектинин айыл аймактары боюнча бир рекреанттан суткасына алынуучу кирешеси (1 адам, сутка)

№	Айылный аймак	Рекреациялык категория (чөлкөм)	Суткалык киреше, 1 адам, сутка	Баалоочу упай	Аба-ырайынын жагымсыз шарттарына карата түзөтүүчү баалоо упайы	Жагымсыз шарттарга карата түзөтүүлөрдү эске алуу менен түзөтүүчү баалоо упайы	Түзөтүүлөрдү эске алуу менен эсептелген киреше, 1 адам, сутка
1	Чоң-Сары-Ой	I	2706	100	4,11	95,89	2595
2	Корумду	II	2334	86	3,53	82,47	1925
3	Орто-Өрүктү	III	1747	65	2,85	62,15	1086
4	Түп	IV	1288	48	2,76	45,29	583
5	Ак-Булуң	V	893	33	6,7	26,3	235

Булак: Автор тарабынан жагымсыз шарттарга карата сунушталган түзөтүүчү баалоо упайынын негизинде эсептелип чыкты.

3.1-жадыбалда рекреациялык чөлкөмдө жайгашкан 5 ар түрдүү айыл аймагы көрсөтүлгөн. Түзөтүүлөрдү эске алуу менен суткасына 1 адам/суткага түшкөн киреше I рекреациялык чөлкөмдө - 2595 сом, II рекреациялык чөлкөмдө – 1925 сом; III рекреациялык чөлкөмдө – 1086 сом, IV – 583 сом жана V – 235 сомду түздү.

Бул санарип маалыматтарынан көрүнгөндөй, географиялык жактан бир облуста жайгашкандыгына карабастан рекреанттардын жашап туруу баасы ар түрдүү, бул жер тилкелеринин баасынын ар түрдүү болушу анык экендигин күбөлөндүрүп турат. Ошондуктан биз жагымсыз шарттарга карата түзөтүүчү баалоо упайларды киргизүүнү сунуштайбыз, анткени бул критерийлер да рекреанттардан киреше алууга таасирин тийгизет. Рекреанттар үчүн жагымсыз шарттарга карата түзөтүүлөрдү эске алуу менен суткасына бир адамга кирешени эсептөөнүн негизинде бир сезон ичинде объектинин бардык керебет/ордунун кирешеси аныкталат (3.2-жадыбал).

3.2–жадыбал. Типтүү рекреациялык объектинин бир сезон ичинде кирешеси (керебет/ордунун саны – орточо көрсөткүчтөр)

Айыл аймак (рекреациялык объект)	Рекреациялык категория	Жагымсыз шарттарга каратыла түзөтүүлөрдү эске алуу менен суткасына бир керебет/ордунан алынган киреше, сом	Сезондун узактыгы, күн	Бир рекреанттан бир сезон ичинде түшкөн киреше, сом	Бир рекреациялык объектинин керебет/ордунун орточо саны (шарттуу)	Рекреациялык объектинин бир сезон ичиндеги кирешеси (бардык керебет/орду), миң сом
Чоң- Сары- Ой	I	2595	90	233551	100	23355
Корумду	II	1925	80	153988	90	13859
Орто- Өрүктү	III	1087	70	760030	80	6080
Түп	IV	583	60	349618	70	2447
Ак- Булуң	V	235	60	140921	70	986

Булак: Автор тарабынан 3.1-жадыбалынын негизинде эсептелип чыкты.

Бир керебет/ордунан түшкөн киреше (жолдомонун баасы) рекреациялык категориялар боюнча: I – 100 адам, II – 90, III– 80, IV – 70, V – 70 адам деп алгандагы курорттук сыйымдуулугун, сезондун узактыгын; керебет-ордунун орточо санын эске алуу менен типтүү рекреациялык объектинин (пансионат, эс алуу үйү, санаториялар) дүң кирешесин аныктоого мүмкүндүк түзөт. Бул сандар шарттуу түрдө алынды. Инфратүзүмдүн жоктугунан жана башка факторлордон улам II ден V ке чейинки рекреациялык категорияларга барган рекреанттардын саны аз болот.

Сезондун узактыгы биздин эсептөөлөр боюнча I рекреациялык категория үчүн – 90 сутка, II – 80, III – 70, IV – 60 жана V – 60 сутканы түзөт. Берилген убакыт аралыгында 5 рекреациялык категория боюнча бир сезондогу киреше

төмөнкүдөй бөлүштүрүлдү: I рекреациялык категория – 23355 миң сом, II – 13859 миң сом, III – 6080 миң сом, IV – 2447 миң сом, V – 986 миң сом.

Бир сезондогу кирешенин көлөмү рекреациялык аянттардын бирдигине карата жалпы кирешени аныктоого мүмкүндүк берди (3.3-жадыбал). Бул учурда рекреанттардын организминин керектөөлөрүн, рекреациялык жерлердин, парктык-кумжээктик тилкелердин аянттарын (м²) эске алуу менен илимий-негизделген ченемдер алынды. Бир рекреантка кумжээктин орточо ченемдик аянты 5-10 адамды түзөт [Захаров, С. Г. «Карагайлуу» көлүнүн жээктерине жана суулуу аймагына рекреациялык жүктөм [Текст] / С. Г. Захаров, А. О. Галактионова // Челябинск мамлекеттик университетинин Кабарчысы. Жаратылышты пайдалануунун экологиясы. 5-чыг-ш. 2011.– № 5 (220). 81–83-б; Карташова, Н.П. Кумжээктик аймактардын рекреациялык сыйымдуулугу жана аларды көрктөндүрүү (Воронеж дарыясынын жээктик аймагынын мисалында [текст] / Н.П. Карташова, А.С. Селиванова // Россия илимдер академиясынын Самара илимий борборунун Кабарлары, 2013., 15-том, №3 (2) 640-642-б.]. Ал аймактын сыйымдуулугун – суужээк чөлкөмдөрүнүн рекреациялык жерлеринин аянтынын бир гектарына жүктөмдү аныктоого мүмкүндүк берди. Биз тараптан рекреациялык категориялар боюнча (аянттын бир гектарында 10000 м²) типтүү рекреациялык объектилердин «суужээк аймактарынын» кумжээктик чөлкөмүнүн бир гектарына жүктөмү баалоочу упайларды эске алуу менен аныкталды: I рекреациялык категория (10000:10) –1000 адам/гектар, II – 860, III – 650, IV – 450, V – 330 адам/га (3.3-жадыбал).

3.3–жадыбал. Рекреациялык объектинин кумжээк аймагынын аянт бирдигинен алынган дүң кирешенин эсеби

Айыл аймак (рекреациялык объект)	Рекреациялык категория	Баалоочу упай	1 рекреантка кумжээгинин ченемдик аянты, адам/м ²	1 гектар кумжээкке рекреациялык жүктөм (10000:10 м ²), адам	Бир сезон ичинде 1 рекреанттан түшкөн киреше, сом	Бир сезон ичиндеги жалпы киреше	
						1 га, миң сом	1 сотук, миң сом
Чон-Сары-Ой	I	100	10	1000	233551	233531	2335,3
Корумду	II	86	10	860	153988	132430	1324,3
Орто-Өрүктү	III	65	10	650	76003	49402	494,0
Түп	IV	48	10	480	34961	16782	167,8
Ак-Булуң	V	33	10	330	141092	4650	46,5

Булак: 1 рекреантка кумжээгинин ченемдик аянты Захаров С. Г., Карташова Н.П., Агаркова-Лях И.В. тарабынан дүйнөлүк стандарттардан алынды

Рекреациялык объектинин кумжээгинин аянт бирдигинен 1 сотугуна түшкөн дүң киреше төмөнкүдөй: I рекреациялык категория – 2335,3 миң сом, II – 1324,3 миң сом, III – 494,6 миң сом, IV – 167,9 миң сом, V – 46,5 миң сом.

1 гектар кумжээк чөлкөмүнө сарпталган чыгымдардын эсеби «Радуга» пансионатынын (Сары-Ой а.) расмий каржылык отчетторунан алынды. Ал боюнча бир гектарга 218030,0 миң сом, б.а. салыктык чыгымдар сарпталат, анын ичинде жер салыгы – 33000 сом, электр энергиясы, айлык акы, тамак-аш жана башка чыгымдар. Бул маалыматтарды пайдаланып, 5 рекреациялык чөлкөмдөр боюнча бөлүштүргөндө: II рекреациялык категорияда – 118685,1 миң сом, II – 39396,5 миң сом, IV – 9463,5 миң сом жана V – 409,1 миң сомду түздү.

3.3-жадыбалдын материалдарын рекреациялык (кумжээктик) жерлердин аянт бирдигинен түшкөн шарттуу таза кирешени эсептөөдө колдонууга болот.

3.4 – жадыбал. Ысык-Көл көлүнүн кумжээк аймагынын рекреациялык жерлеринин аянт бирдигинен түшкөн шарттуу таза кирешени аныктоо

Айыл аймак (Рекреациялык объект)	Рекреациялык категория	Баалоочу упай	1 гектардан бир сезон ичинде түшкөн жалпы киреше, миң сом	1 га кумжээктик аймакка сарпталган бардык шарттуу чыгымдар, миң сом	1 га алынган таза киреше, миң сом	1 сотуктан алынган таза киреше (пайда)		1 сотуктун баасы (кирешенин 90%±)	
						миң сом	миң дол.	миң сом	миң дол.
Чон-Сары-Ой	I	100	233531	218030,0	15500,5	155,01	2,22	140,00	2,00
Корумду	II	86	132430	118685,1	13744,6	137,45	1,97	122,50	1,70
Орто-Өрүктү	III	65	49402	39396,5	10005,6	100,06	1,43	98,00	1,40
Туп	IV	48	16782	9463,5	7318,0	73,18	1,05	70,00	1,00
Ак-Булуң	V	33	4650	409,1	4241,1	42,41	0,61	42,00	0,60

Булак: жадыбал автор тарабынан 3.1-сүрөттүн жана 3.1, 3.2 менен 3.3-жадыбалдын негизинде эсептелип чыкты.

Ысык-Көл көлүнүн парктык-кумжээк аймагынын аянт бирдигинен түшкөн шарттуу таза кирешени (пайданы) эсептөөлөр боюнча рекреациялык категориялардын **кумдуу-кумжээктик жерлеринин аянт бирдигинин кадастрдык-ченемдик баасы аныкталат**. Биздин эсептөөлөрдөн кийин, кумдуу-кумжээктик тилкелердин 1 сотугунун баасы биринчи рекреациялык категорияда 2000 доллар, экинчиде – 1700, үчүнчү категорияда – 1400, төртүнчүдө – 1000 жана бешинчиде – 600 долларды түздү.

Жаратылыш ресурстарын рационалдуу пайдалануу үчүн **рекреанттардын оптималдуу жүктөмүн** эсептеп чыгуу зарыл, бул аларды максатсыз пайдалануунун алдын алат жана Ысык-Көл облусунун курорттук жерлеринин сыйымдуулугун өркүндөтүүгө **мүмкүндүк түзөт**. Биз тараптан Ысык-Көл облусунун курорттук сыйымдуулугунун бөлүштүрүлүшүнүн төмөнкүдөй эсептөөлөрү сунушталат (3.5-жадыбал).

3.5–жадыбал. Суужээк аймагынын категориялары боюнча аянт бирдигине рекреациялык жүктөмдү аныктоо

Рекреация категория	Бир рекреантка кумдуу кумжээктин ченемдик аянты, м ² 1 гектарга ченем (10000 м ²)	Рекреанттардын ченеми (10000 м ²), адам	Категориялар боюнча аянт	Бардык адам сыйымдуулугу (12 күнгө жолдомо (шарттуу))
I	8	1250	662	827500
II	9	1111	30	33333
III	10	1000	106	106000
IV	12	833	91	75833
V	14	714	3	2143
			892	1044810

Булак: автор тарабынан эсептелип чыкты. Курорттук жерлердин аянты тууралуу маалыматтар ватор тарабынан түзөтүүлөр киргизилди, ченемдик аянттын стандарттары жөнүндө маалымат ар түрдүү булактардан алынды: Захаров С. Г., Карташова Н.П., Агаркова-Лях И.В.

Рекреациялык аймакты упайлык баалоого ылайык, бир рекреантка ченемдик орунду эске алуу менен рекреанттардын (эс алуучулар, санатордук-курорттук мекемелерде дарылануучулар ж.б.) жер аянтынын бирдигине *сыйымдуулугу* эсептелип чыкты.

Кумдуу кумжээк аянтынын бир рекреантка ченемдик аянтын эске алуу менен аянт бирдигине бир жолку жүктөмдү эсептөө көргөзгөндөй, жээктик аймактардын рекреациялык категорияларынын 892 га парктык-кумжээктик жерлерине 1044810 адамды (рекреантты) түзөт. «Бир жолку жүктөм» түшүнүгүнө узактыгы орточо алганда 12 күндү түзгөн рекреанттар үчүн жолдомолор кирет.

Рекреациялык категорияларды пайдалануу түрү боюнча жерлерге салык салууну өркүндөтүү рынок экономикасынын маанилүү талабы болуп саналат. Биз тараптан рекреациялык категориялар боюнча бардык келтирилген өзгөчөлүктөрдү жана курорттук-рекреациялык объектилердин касиеттерин эске алуу менен көлдүн жээк чөлкөмүнүн курорттук жерлерин (кумдуу кумжээктерин) экономикалык баалоо жүргүзүлдү.

КРнын Салык кодексинин маалыматтарына караганда айыл чарбачылыгы багытындагы эмес жерлерди (анын ичинде рекреациялык жерлерди) пайдалануу үчүн жер салыгы боюнча салыктык милдеттенмелердин жылдык суммасы 1000м² аянтка бир жылга 3780 сомду түзөт.

Ысык-Көл облусунун рекреациялык категориялары боюнча салык салуунун төмөндө келтирилген аныктамасын сунуштайбыз: I рекреациялык чөлкөм үчүн – 3780 сом (100%), II – 3250,8 (86%) сом, III – 2457 (65%) сом, IV – 1800 (48%) сом жана V – 1247,4 (33%) сом. Мындан ары бул сандар өркүндөтүлүшү ыктымал.

Мамлекет тарабынан сапаттуу жүргүзүлгөн, салык коюмдары адилет аныкталган салык саясаты албетте аймактын экономикалык өнүгүшүн өбөлгөлөйт. Кыргызстанда курорттук, туристтик, рекреациялык жерлерге салык салуунун бүгүнкү күндөгү абалы анын көпчүлүк жактан жеткилең эместигин көрсөтүп турат. Демек, курорттук-рекреациялык жерлердин биз тараптан сунушталган жана эсептелген реалдуу баалоо наркы боюнча салык салуу төлөмдөрү келечекте жаратылыш ресурстарын пайдалануунун сапаттык деңгээлин жогорулатууга, аларды рационалдуу эмес колдонуу кенемтесин азайтууга өбөлгө түзөт, бул акыр түбүндө бюджетти ар түрдүү деңгээлинде олуттуу толуктоого мүмкүндүк берет.

ТЫЯНАКТАР

Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоону жана пайдаланууну изилдөөнүн натыйжасында биз тараптан төмөнкү теориялык тыянактары чыгарылды жана практикалык сунуштар берилди:

1. Курорттук, рекреациялык, жердик ресурстарды илимий изилдөө курорттук-рекреациялык жерлер, «курорттук-рекреациялык жерлер», «кадастрдык баалоо наркы (ченемдик нарк)», «типтүү рекреациялык объектилер», «курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоо», «курорттук-рекреациялык жерлердин кадастры» түшүнүктөрүнүн маңызын

толук түшүнүү жана ачып берүү үчүн ал түшүнүктөрдү толуктоого мүмкүндүк түздү.

2. Курорттук-рекреациялык ишмердүүлүктүн теориялык-методологиялык негиздерин изилдөө өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүшүндөгү анын маанисин ачууга мүмкүндүк берди жана рекреациялык ресурстардын экономикалык баалоо методикасынын жеткилең эместигинен улам рационалдуу эмес пайдаланылгандыгын аныктады.

3. Өлкөнүн жаратылыштык жана социалдык-экономикалык потенциалын талдоо курорттук ресурстардын, жерлердин жана жаратылыштык-рекреациялык шарттардын уникалдуу касиеттерин ачып көрсөттү, бул туристтик-рекреациялык ишмердүүлүктү уюштуруу жана өнүктүрүү үчүн маанилүү роль ойнойт.

4. Аймакты рекреациялык багытта райондоштуруу – бир катар илимдер тарабынан комплекстүү изилдөөгө алынуучу иш, ал салыштырмалуу талдоо жүргүзүүгө, ошондой эле рационалдуу жана максаттуу пайдалануу үчүн алардын баалуулугун так аныктоого жана кийинки муунга жакшыртылган түрдө өткөрүп берүүгө мүмкүндүк түзөт.

5. Курорттук жерлерди экономикалык баалоо методикасы иштелип чыкты, ошондой эле «Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлеринин кадастры» долбоорун ишке ашырууда колдонууга боло турган конкреттүү сунуштар берилди. Курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоонун натыйжаларын рекреациялык чөлкөмдө аянт бирдигинин баасын коюуну аныктоодо колдонууга болот. Ысык-Көл көлүнүн кумжээк аймагынын аянт бирдигинен алынган дүң өндүрүмдү жана шарттуу таза кирешени эсептөөлөр 5 рекреациялык категориялар боюнча жер тилкелеринин аянт бирдигинин кадастрдык ченемдик баасын аныктоого мүмкүндүк берди. Рекреациялык категориялар боюнча мындай жерлердин 1 сотугунун кадастрдык ченемдик баасы төмөнкүнү түздү: I рекреациялык категория – 140,0 миң сом же 2000 доллар, II – 122,5 миң сом – 1700 доллар, III – 98,0 миң сом – 1400 доллар, IV – 70,0 миң сом – 1000 доллар, V – 42,0 миң сом – 600 доллар.

6. Кумдуу кумжээгинин аянт бирдигине бир жолку жүктөмдү эсептөөлөр 892 га жерге төмөнкү ченемдерди аныктоого мүмкүндүк түздү: биринчи рекреациялык категория – 827500 адам; экинчи – 33330 адам, үчүнчү – 106000 адам, төртүнчү – 75803 адам, бешинчи – 2142 адам, б.а. 5 рекреациялык категориялардын 892 га жеринин сыйымдуулугу 1044810 адамды түзөт. Рекреанттардын саны рекреациялык категориянын кумжээктик аймагынын ченемдик жүктөмү боюнча сыйымдуулукту $5 \text{ м}^2/\text{адам}$ деп эсептөөдө эки эсеге көбөйүшү ыктымал. Мындай жүктөм ченеми дүйнөлүк практикада кабыл алынат. Анын үстүнө эки эсеге көбөйтүлгөн жүктөм Ысык-Көл облусунун экологиялык жана социалдык-экономикалык абалына олуттуу зыян келтирбейт.

7. Рекреациялык багыттагы 1 га жерге кадастрдык баалоочу наркты эсепке алуу менен эсептелген бир жылдык салык коюму 5 рекреациялык категориялар боюнча колдонуу үчүн КРнын Салык кодексине түзөтүүлөрдү

киргизүүгө мүмкүндүк түзөт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин натыйжалуу жана рационалдуу пайдалануу үчүн төмөнкү практикалык сунуштар негизделди:

1. Жер Кадастры программасын жана анын корутунду бөлүгүн – курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоону ишке ашыруу зарыл. Калк арасында курорттук-рекреациялык жерлердин (ресурстардын) социалдык-экономикалык маанисин ачып берүү керек. Курорттук-рекреациялык жерлердин Кадастрында курорттук-рекреациялык ресурстар, курорттук-рекреациялык жерлер, курорттук ресурстар жана рекреациялык шарттар, курорттук-рекреациялык жерлердин кадастры, кадастрдык (ченемдик) баалоочу нарк түшүнүктөрүнүн маңызын жана мазмунун толуктоо талап кылынат.

2. Курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоо боюнча методикалык ыкмаларды өркүндөтүүнү сунуштоо керек. Бул материалдардын негизинде курорттук-рекреациялык жерлерди баалоо боюнча жобо иштеп чыгуу зарыл.

3. Фитом жана литом ресурстарын изилдөө жана бирдиктүү реестрге киргизүү зарыл, анткени аларды баалоо СССР мезгилинде жүргүзүлгөн, сапаттуу баалоо жаңы стандарттарга жана технологияларга шайкештикте жүргүзүлүшү керек.

4. Курорттук-рекреациялык (туристтик) ресурстар башкы байлыгы болуп эсептелген Ысык-Көл өрөөнүн индустриалык-рекреациялык экономикалык район катары рекреациялык райондоштуруу, чөлкөмдөштүрүү жана комплекстүү пайдалануу аймактын экономикалык өнүгүшүнүн маанилүү келечек багытын түзөт. Ресурстар адистер тарабынан типтүү критерийлери боюнча топтоштурулушу жана такталышы зарыл.

5. Курорттук-рекреациялык жерлердин бир сотук жер тилкесинин кадастрдык ченемдик баасын бекитүү.

6. Бир рекреантка кумдуу кумжээгинин ченемдик аянтын эске алуу менен аянт бирдигине бир жолку жүктөмдү киргизүү. Рекреанттардын эсептелип чыккан сыйымдуулугу же алардын эки эселеп көбөйтүлгөн саны сөзсүз эле 5 рекреациялык категориялардын аймагында (892 га жерде) жайгашышы милдеттүү эмес. Алардын башка чөлкөмдөргө да: элет жерине, түздүккө-адырга, тоо этегине жана тоолуу чөлкөмдөргө б.а. бардык үч алкакка эркин барууга же убактылуу жашоого укугу бар:

– катаал тартиптеги чөлкөм же I алкак – суунун азайуусунан суужээк тарапка чейинки 200 метр.

– чектөө чөлкөмү же II алкак – I алкактын чегинен баштап 2 км ге чейин орнотулат.

– байкоо чөлкөмү же III алкак – II алкактын чегинен баштап Ала-Тоо кыркаларынын этегине чейин [Ысык-Көл курорттук району жөнүндө жобо [Текст]: Кыргыз

ССРинин Министрлер Советинин 1990-жылдын 5-сентябрындагы №265-Токтому]. Бул чөлкөмдөрдүн бардыгы рекреациялык баалуулукка ээ. Ошондуктан, I рекреациялык чөлкөмдө имараттарды, курулмаларды курууга тыюу салынышын сунуштайбыз, ал эми II рекреациялык чөлкөмдө аларды курууга жарым-жартылай уруксат берүүгө болот. III рекреациялык чөлкөмдө өндүрүштүк жана башка багыттагы имараттарды, курулмаларды курууга толук уруксат берилет.

Бул сунуштар Кыргыз Республикасынын 2002-жылдын 8-августундагы «Жер тилкелерин тоорукта менчикке же ижарага берүү тартиби тууралуу Типтүү жобону бекитүү жөнүндө» № 538-Токтому менен жөнгө салынган Ысык-Көл курорттук аймагында курорттук, дарылоочу-саламаттыкты чыңдоочу жана туристтик объектилерди куруу үчүн жер тилкелерин берүү тартибине кошумчалоо катары кызмат кылат.

7. Салыктар айыл чарбалык эмес (курорттук) жерлер үчүн өзүнчө алынышы зарыл. Рекреациялык объектилерден (пансионат, эс алуу үйлөрү, санаториялар ж.б.) түшкөн салык жыйымдарынын кайсы бир бөлүгү жергиликтүү инфратүзүмдү жакшыртууга жумшалышы керек.

Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжалар курорттук-рекреациялык жерлерди рационалдуу пайдаланууга мүмкүндүк түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Куканова, Ч.А. Ысык-Көл көлүнүн (Кыргызстан) жээк аймактарында санатордук-курорттук ишмердүүлүк жүргүзүү үчүн жер тилкелеринин кадастрдык баасын аныктоону өркүндөтүү боюнча практикалык сунуштарды пайдалануу мүмкүндүгү жөнүндө [Текст]/ Ч.А. Куканова, О.А. Никитина // Меймандостук өндүрүшүн өнүктүрүүнүн актуалдуу көйгөйлөрү. – СПбГЭУ басмаканасы, 2018. –21-23-б.

2. Куканова, Ч.А. Экономикалык-географиялык мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу менен курорттук (жаратылыштык-рекреациялык) жерлердин баасын бычуу, салык салуу жана курорттук сыйымдуулугун аныктоо [Текст]/ Ч.А. Куканова // Фундаменталдык изилдөөлөр, 2017. -№ 10-1. – 120-125-б.

3. Куканова, Ч.А. «Курорттук жерлердин кадастрында» курорттук (жаратылыштык-рекреациялык) жерлердин экономикалык-географиялык эсебин алуу. Жагымсыз шарттарды эске алуу менен упайларды ишеп чыгуу. [Текст]/ Ч.А. Куканова // Колдонмо жана фундаменталдык изилдөөлөрдүн эл аралык журналы, 2017. -№ 8-1 –147-151-б.

4. Куканова, Ч.А. Ысык-Көл облусунун курорттук (жаратылыштык-рекреациялык) жерлерине салык салууну өркүндөтүү [Текст]/ Ч.А. Куканова // К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин жарчысы, 2017.- № 2 42 (43) –313-318-б.

5. Куканова, Ч.А. Рекреациялык жана туристтик ишмердүүлүктөгү аба-ырайынын жагымсыз шарттары инфратүзүмдү жана кирешени болжолдоо факторлору катары Кыргыз Республикасынын Ысык-Көл облусунун мисалында [Текст]/ Ч.А. Куканова // С.Нааматов атындагы НМунун Жарчысы, 2016.

-№4–245-246-б.

6. Куканова, Ч.А. Жер жана рекреация [Текст]/ Ч.А. Куканова // К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин жарчысы, Бишкек, 2016. -№5 (41) –173-176-б.

7. Куканова, Ч.А. Курорттук-рекреациялык жерлерди жана ресурстарды экономикалык баалоо [Текст]/ Ч.А. Куканова // К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин жарчысы, Бишкек, 2016, №5(41), 171-173-б.

8. Куканова, Ч.А. Курорттук-рекреациялык ресурстарды экономикалык баалоо: методологиясы, аларды Ысык-Көл облусунда колдонуу. Кыргыз Республикасындагы илимий изилдөөлөр. Жогорку аттестациялык комиссия. Электрондук журнал, 2016. -№1. [Электрондук ресурс]: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32838992>.

9. Куканова, Ч.А. КРнын жайлоолорунун климаттык өзгөчөлүктөрүнүн мүнөздөмөсү [Текст]/ Ч.А. Куканова // С.Нааматов атындагы НМУнун Жарчысы, 2015. -№4, 38-41-б.

10. Куканова, Ч.А. Ысык-Көл өрөөнүнүн климаты жана рекреациялык мүмкүнчүлүктөрү [Текст]/ Ч.А. Куканова //КМКТАУнун Жарчысы, 2014.-№2(44),165-171-б.

11. Куканова, Ч.А. Ысык-Көл облусунун рекреациялык ресурстарын экономикалык баалоонун географиялык негиздери [Текст]/ Ч.А. Куканова // КМКТАУнун Жарчысы, 2014. -№2 (44), 162-165-б.

12. Куканова, Ч.А. Рекреациялык ресурстарды баалоонун факторлору [Текст]/ Ч.А. Куканова // Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы, 2013. -№8, 227-230-б.

13. Куканова, Ч.А. Рекреациялык ресурстар жана аларды пайдалануу [Текст]/ Ч.А. Куканова // ЖОЖдордун кабарлары, Бишкек, 2011. -№4, 66-68-б.

14. Куканова, Ч.А. Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык ресурстарынын экономикалык потенциалы. Кыргызстанда туризмди өнүктүрүү [Текст]/ Ч.А. Куканова // ЖОЖдордун кабарлары. –Бишкек, 2011. -№4, 75-77-б.

15. Куканова, Ч.А. Туризм жана аны Ысык-Көл-Нарын аймактары боюнча өнүктүрүү [Текст]/ Ч.А. Куканова // ЖОЖдордун кабарлары. –Бишкек, 2009. -№6, 128-132-б.

Куканова Чолпонай Абдыбековнанын «Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоо жана пайдалануу» аталыштагы 08.00.05 – эл чарбасынын экономикасы жана башкаруу адистиги боюнча экономика илиминин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын
КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Негизги сөздөр: жер, рекреация, курорт, курорттук-рекреациялык жерлер, кадастрдык баалоочу баа (ченемдик нарк), курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоо, курорттук-рекреациялык жерлердин кадастры, жагымсыз шарттарды эске алуу менен курорттук жерлерди упайлык баалоого түзөтүүлөрдү киргизүү, түзөтүү коэффициенти, баалоочу упайлар, кадастрдык баалоочу упай.

Изилдөө объектиси: Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлери болуп саналат.

Изилдөө предмети - курорттук-рекреациялык жерлерди алардын географиялык өзгөчөлүктөрүн, химиялык-физикалык касиеттерин жана пайдаланууну эске алуу менен экономикалык баалоо болуп эсептелет

Диссертациялык изилдөөнүн максаттары: Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоону жана пайдаланууну теориялык-методикалык негиздемелерин иштеп чыгуу, Ысык-Көл жээгинин курорттук-рекреациялык жерлеринин абалын талдоо, жаратылыштык ресурстарды пайдалануунун рыноктук тутуму шарттарында Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоо механизмдерин өркүндөтүү жана пайдалануу боюнча нускамаларды жана сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөө методдору: экономикалык, монографиялык, салыштырма жана тутумдук талдоо, графикалык, эксперттик баалоо, упайлык баалоо, статистикалык методдор.

Иштин илимий жаңычылдыгы: Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоонун жана рационалдуу пайдалануунун илимий-методикалык ыкмаларын өркүндөтүү боюнча нускамалар жана сунуштар иштелип чыккандыгында турат.

Алынган натыйжалар: изилдөөнүн натыйжаларынын негизинде баа наркынын түзүлүшүн жөнгө салууну өркүндөтүү, курорттук сыйымдуулуктун жана салык коюмунун ченемдерин аныктоо, курорттук-рекреациялык жерлердин социалдык-экономикалык милдеттерин натыйжалуу чечүү боюнча жалпылоочу корутундулар жасалды.

Пайдалануу даражасы: алынган натыйжалар Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлерин экономикалык баалоо практикасында конкреттүү пайдалануу деңгээлине жеткирилди. Изилдөөнүн материалдарын ошондой эле «Жер ресурстарын баалоо жана башкаруу», «Жер тилкелеринин наркын баалоо», «Кыймылсыз мүлктүн наркын баалоо» курстарын иштеп чыгууда колдонууга болот.

Колдонуу тармагы: курорттук-рекреациялык жерлерди экономикалык баалоо жана пайдалануу боюнча иштелип чыккан жана негизделген ыкмалар жерди баалоо менен алектенген мамлекеттик органдар тарабынан методикалык колдонмо катары «Ысык-Көл облусунун курорттук-рекреациялык жерлеринин кадастры» долбоорун ишке ашырууда пайдаланылышы ыктымал.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кукановой Чолпонай Абдыбековны на тему «Экономическая оценка и использование курортно-рекреационных земель Иссык-Кульской области», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством.

Ключевые слова: земля, рекреация, курорт, курортно-рекреационная земля, кадастровая оценочная цена (нормативная стоимость), экономическая оценка курортно-рекреационных земель, кадастр курортно-рекреационных земель, поправки балльной оценки курортных земель с учетом неблагоприятных условий, поправочный коэффициент, оценочные баллы, кадастровый оценочный балл.

Объектом исследования являются курортно-рекреационные земли Иссык-Кульской области.

Предметом исследования выступает экономическая оценка и использование курортно-рекреационных земель, с учётом географических особенностей и химико-физических свойств.

Целями исследования являются разработка теоретико-методического обоснования экономической оценки и использования курортно-рекреационных земель Иссык-Кульской области, анализ состояния курортно-рекреационных земель береговой зоны озера Иссык-Куль, разработка рекомендаций и предложений по усовершенствованию механизмов экономической оценки и использования данных земель в условиях рыночной системы использования природных ресурсов.

Методы исследования: экономический, монографический, сравнительный и системный анализ, графический, экспертной оценки, балльной оценки, статистический.

Научная новизна заключается в разработке рекомендаций и предложений по совершенствованию научно-методических подходов экономической оценки и рационального использования курортно-рекреационных земель Иссык-Кульской области.

Полученные результаты на основе полученных результатов исследования сделаны обобщающие заключения по совершенствованию регулирования ценообразования, определению нормы курортоёмкости и ставок налогообложения, эффективному решению социально-экономических задач курортно-рекреационных земель.

Степень использования: полученные результаты доведены до уровня конкретного использования в практике экономической оценки и использования курортно-рекреационных земель Иссык-Кульской области. Материалы

исследования могут быть также применены в разработке курсов «Оценка и управление земельными ресурсами», «Оценка стоимости земельных участков», «Оценка стоимости недвижимости».

Область применения: разработанные и обоснованные подходы к изучению экономической оценки и использования курортно-рекреационных земель могут быть применены как методическое пособие при реализации проекта «Кадастр курортно-рекреационных земель Иссык-Кульской области», который может быть использован государственными органами по оценке земель.

RESUME

thesis of Kukanova Cholponai Abdybekovna on the topic «Economic evaluation and use of resort and recreational lands of the Issyk-Kul oblast» submitted for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.05 - Economics and management of the National Economics

Keywords: land, recreation, resort, resort and recreational land, cadastral estimated price (normative value), economic evaluation of resort and recreational lands, Cadastre of resort and recreational lands, amendments to the scores of resort lands, taking into account adverse environmental conditions, evaluation coefficient, estimated score, cadastral estimated score/

The object of research is the resort and recreational land of the Issyk-Kul region.

The subject of the research is the economic evaluation and use of resort and recreational lands, taking into account geographical features and chemical-physical properties.

The purpose of the dissertation research are to develop a theoretical and methodological justification of the economic evaluation and use of resort and recreational lands of the Issyk-Kul oblast, to analyze the state of resort and recreational lands of the coastal zone of Lake Issyk-Kul, to develop recommendations and proposals for improving the mechanisms of economic evaluation and use of these lands in a market of the natural resource use systems.

Research methods: economic, monographic, comparative and system analysis, graphic, expert assessment, point assessment, statistical.

Scientific novelty is to develop recommendations and suggestions for improving the scientific and methodological approaches of economic evaluation and rational use of resort and recreational lands of the Issyk-Kul oblast.

Degree of use: the results are brought to the level of specific use in the practice of economic assessment and use of resort and recreational lands of the Issyk-Kul region. The research materials can also be applied in the development of the courses «Assessment and management of land resources», «Assessment of the value of land plots», «Assessment of the value of real estate».

Scope of application: developed and substantiated approaches to the study of the economic assessment and use of resort and recreational lands can be applied as a methodological tool for the implementation of the project "Cadastre of resort and

recreational lands of the Issyk-Kul region", which can be applied by state bodies for land valuation.